

Би 31599

СКОПЬЕ

ИСТОРИЧЕСКИ БЪЛЪЖКИ

СТЪКМИЛЪ:

Д. п. Пандовъ.

887 шл
983 фин



СОФИЯ

Печатница П. Глушковъ

1916.

Прѣдговоръ.

Трѣбваше да дойде сегашната война, за да признаемъ, че не познаваме Македония. Не само отъ прости войници, но и отъ високообразовани наши хора чухме изповѣдь за непознаване на оня край отъ отечеството ни, къмъ който инстинктивно бѣха и сж насочени братскитѣ ни чувства. А въ самопознанието е силата ни.

Нашитѣ уважаеми-професори Г-да Д-ръ А. Иширковъ и Йорданъ Ивановъ и др. усърдно полагатъ просвѣтенъ трудъ въ това направление. Отъ тѣхнитѣ цѣнни научни трудове и отъ другадѣ учениятъ читателъ може да черпи богати познания. Настоящата брошурка стѣкмихъ за широкия кръгъ читатели. Използувахъ слѣднитѣ съчинения:

Градъ Скопие. Бѣлѣжки за неговото настояще и минжло, отъ Василь Кжичовъ. София, 1898 г.

Българитѣ въ Македония. Издирвания и документи за тѣхното потекло, езикъ и народность, отъ Йорданъ Ивановъ, доцентъ въ Софийския университетъ. София, 1915 год.

Западнитѣ краища на българската земя. Бѣлѣжки и материали отъ Д-ръ А. Иширковъ, професоръ въ Софийския университетъ София, 1915 год.

Сърбитѣ въ Македония, отъ D-r Slivenson. Сливенъ, 1913 година.

Положението на българщината въ Скопската епархия и дѣятелността на сѣрбската пропаганда, отъ неизвѣстенъ авторъ.

Днешното положение въ Македония, отъ П. Н. Даскаловъ, София, 1906 година.

Русия и завоевателнитъ стремежи на сърбитъ. Историко-политическо издирване, отъ Д-ръ Ганчо Цѣновъ. София, 1915 г.

Македония и Одринско. (1893 - 1903). Съ двѣ карти. Мемоаръ на Вжтрѣшната Организация. 1904 г.

Д. п. Пандовъ.

Скопье.

Исторически бѣлѣжки.

Висши държавнически интереси допуснаха въ 1912 г. Скопье да бѣде нарѣченъ споренъ градъ между българи и сърби. Съ това ние не се отказвахме отъ Скопье, а само изказахме вѣрата си въ висшата правда и надеждата, че царьтъ — арбитъръ, който имаше да присъди тоя споръ, като не можеше да не знае, че Скопье е беспорно български градъ, слѣдъ свършването борбата за освобождението на роба, и тоя градъ ще включи въ границитѣ на цѣлокупна България, Само тази вѣра и надежда крѣпѣха духа на народа ни, който на якитѣ си плещи изнесе до благополученъ край неравната борба. Смѣло и самоотвержено той легѣше отъ побѣда къмъ побѣда, въодушевяванъ само отъ завѣтния идеалъ: освобождението на нераздѣлна Македония. И тъкмо тогава, когато народътъ ни —мженикъ помисли, че този идеалъ е вече постигнатъ, той видѣ оплюги подписитѣ на короновани глави, видѣ се измѣннически нападнатъ отъ съюзницитѣ си — разбойници, които коварно, подло и безъ срамъ ограбиха свещения му храмъ! Арбитърътъ — императоръ, на когото той възлагаше най-добритѣ си надежди, отъ когото очакваше гласа на правдата, жестоко се изсмѣ на наивноста му. Излѣганъ, подигранъ и въ най-свешенитѣ си чувства, той помисли тогава: нѣма правда въ свѣта!

Но не, има правда, има висша правда въ свѣта, която отъ нищо не може да бѣде погазена,

на която каквито прѣчки да ѝ се правятъ, на край винаги тя тържествува. И, като че ли, за да покаже своята непрѣодолима сила, тая правда направи така, щото „спорното“ Скопье най-напрѣдъ отъ всички други голѣми градове въ Македония получи своята свобода. Правдата не търпи да се зове спорно онова, което е абсолютно безспорно!

Дардано-римска епоха.

Единъ отъ най-старитѣ градове въ Балканския полуостровъ е и градъ Скопье. Той е билъ главенъ градъ на илирийското племе Дардани, сѣдалище на дарданскитѣ князе. А Дарданитѣ сж известни на историята още отъ II вѣкъ прѣди Христа. Отначало градътъ не е билъ на сегашното си мѣсто, а малко по-назападъ, на мѣстото, дѣто е сега с. Злокуяни, при втичането на р. Лепенещъ въ Вардаръ. Византийцитѣ го наричали Скупи, а римлянитѣ—Скопи.

Около 35-та год. прѣди р. Хр. Скопье билъ прѣвзетъ отъ римлянитѣ. Намирайки се на мѣсто, кждѣто се кръстосватъ голѣмитѣ естествени патища въ западната часть на Балканския п овъ, римлянитѣ направили отъ Скопье важенъ търговски, воененъ и полигически центъръ съ римско управление и римска култура. Християнството се е разпростанило въ Скопье много рано и още отъ първо време градътъ станалъ седалище на епископъ. На помѣстния съборъ въ Сердика (София), който станалъ въ 347 г. присѣствувалъ и Скопскиятъ епископъ. До края на IV вѣкъ Скопье се е радвалъ на голѣмо благосъстояние, което му е дало възможность да бжде украсенъ съ хубави храмове, бани и др. голѣми обществени сгради. На по-нататъшния напрѣдъкъ на града много сж

попрѣчили хунитѣ и източнитѣ готи, които прѣзъ V вѣкъ често сж го опустошавали, а въ 518 г. съвършено е билъ съсипанъ отъ силно землетресение. Жителитѣ му сж се запазили отъ тази катастрофа благодарение на това, че по-рано сж избѣгали отъ града, за да се избавятъ отъ нѣкакво си варварско нашествие.

Въ 527 год. Скопье билъ възобновенъ на сегашното му мѣсто отъ императора Юстиниана Велики. Като роденъ въ околността на града (въ с. Бадеръ или с. Таоръ) и тъй като тоя градъ е билъ най-важната твърдина въ източната му империя, Юстинианъ положилъ особени грижи за подновяването му: направилъ голѣмъ водопроводъ, по който прокаралъ въ града текуща вода за пиене, издигналъ много грамадни постройки, прокаралъ хубави улици и площади, уредилъ мѣсто за пазарище, заобиколилъ града съ яки стѣни. Така възобновениятъ градъ билъ нареченъ Юстиниана-Първа, станалъ центъръ на диоцезъ и седалище на независимъ архиепископъ, който ималъ духовна власть надъ цѣлия диоцезъ. При това ново положение градътъ бърже напрѣдналъ и давалъ надежди за още по-голѣмъ напрѣдъкъ и блѣстяще бъдаше.

Но мирътъ, осигуренъ отъ Юстиниана Велики за Балканския п-овъ, не траялъ дълго врѣме. Скоро слѣдъ неговата смъртъ на полуострова почнали да дохаждатъ славянитѣ. Къмъ срѣдата на VI в. цѣлиятъ Балкански п-овъ, съ изключение на морскитѣ крайбрѣжия, билъ вече гжсто населенъ отъ славяни, прѣвърналъ се въ славянска страна и взелъ да се нарича Славиния. Около 695 г. славянитѣ окончателно сж завзели и гр. Скопье. Тѣ не минали прѣзъ полуострова безслѣдно, както готитѣ и хунитѣ, а здраво сж се настанили въ него и го пославянчили. На гр. Скопье изоставили новото име Първа-Юстини-

ана, а старото: Скупи или Скопи измѣнили на Скопие или Скопье, въ скоро врѣме окончателно измѣнили латинската му физиономия и отъ началото на VIII в., безъ да е имало врѣме да подпадне подъ грѣцко-византийска цивилизация, за града и околността му настанала нова, славяно-българска ера.

Славяно-българска епоха.

Двѣ голѣми групи славянски племена заселили Балканския п-овъ. Едната група дошла отъ карпатскитѣ краища, минала прѣзъ срѣдни Дунавъ и се заселила въ сѣверо-западнитѣ области на полуострова: отъ Източнитѣ Алпи, по Дунава, Сава и на югъ до Черна-Гора и р. Ибъръ. Другата група дошла отъ къмъ Волга, минала прѣзъ долни Дунавъ, проникнала въ източния дѣлъ на полуострова и заселила: Мизия, Тракия, Македония и даже Гърция. Раздѣлната линия между тия двѣ групи славяни минавала по Дунава или по р. Тиса на югъ, по р. Морава на югъ и оъ изворотѣ на послѣдната отивала на юго-западъ до Шкодра на морето. На западъ отъ тая раздѣлителна линия се оформила сърбохарватската половина отъ южнитѣ славяни, а на изтокъ отъ нея славянскитѣ племена се обединили, образували българския народъ и българската държава.

Славянитѣ, които заселили Скопье и го пославянчили, били отъ групата славянски племена, които образували българския народъ.

Бъ състава на българската държава Скопье влѣзналъ още отъ врѣмето на царь Крума (803—814) год. Въ това врѣме византийцитѣ могли да запазятъ за себе си само нѣкои отъ южно-македонскитѣ крѣпости, а сръбскитѣ владѣния не само въ Крумово врѣме, но чакъ и до края на XII в. не можали да надминатъ прѣдѣлитѣ на бившия Новопа-

зарски санджакъ. Приемникътъ на Крума, Омор-тагъ, владѣялъ Скопѣ. Въ него той унищожилъ архиепископията на Юстиниана. Царь Борисъ владѣялъ не само Скопѣ, но и Прищина и Призренъ. Западната граница на българската държава въ врѣмето на Симеона Великий (892—927) почвала отъ Артския заливъ на Адриатическо море до устието на р. Дримъ, завивала на изтокъ до съединението на Черни съ Бѣли Дримъ, продължавала по течението на Бѣли Дримъ и р. Ибъръ и достигала до втичането на р. Сава въ Дунава. Слѣдъ падането на източното българско царство подъ византийцитѣ (971 г.), Скопѣ станалъ важенъ градъ въ западното българско царство. Въ 978 г. царь-Петровиятъ синъ Романъ, заложникъ при византийския императоръ, избѣгалъ отъ Цариградъ и дошълъ въ Скопѣ. Самуилъ, фактически господарь на западното царство, приелъ Романа много добръ и, до като билъ живъ послѣдниятъ, Самуилъ не се наричалъ царь. Като седалище на Романа, Скопѣ се смѣталъ за столица на България. Царь Самуилъ владѣлъ града до смъртъта си (1014 г.). Въ 1018 г., заедно съ завладѣването на цѣлото българско царство, византийцитѣ завладѣли и Скопѣ.

До като групата славяни, които заселили източната половина на Балканския повъ, живѣли на отдѣлни племена, безъ да могатъ да образуватъ държава, Скопѣ си оставалъ градъ, безъ особено значение. Той се повдигналъ и получилъ значение слѣдъ основаването на българското царство. Прѣзъ всичкото врѣме на първото българско царство, което траяло повече отъ 300 години, Скопѣ билъ важенъ български граждански, воененъ и черковенъ центъръ.

Завоевателятъ на западното българско царство, византийскиятъ императоръ Василий II, нареченъ



българоубиецъ, назначилъ за българскитѣ земи особенъ управителъ съ титлата „Дуксъ на България.“ Сѣдалището на тоя „Дуксъ на България“ е било въ Скопье. Българската патриаршия, прѣнесена отъ ц. Самуила въ Охридъ, запазила своята независимостъ и влассть надъ всички български земи; отнета ѝ била само титлата „патриаршия“ и замѣнена съ титлата „архиепископия.“ Всички тогавашни историци наричатъ българскитѣ земи въ византийската империя, особено Моравската областъ и Македония, съ името „България.“ Византийскитѣ хроници отъ XI и XII в. наричатъ Скопье „столица на България“, а Охридския архиепископъ—„Архиепископъ на България.“

Това държане на византийската власть не могло да подави свободния духъ на българитѣ. Тѣ не прѣставали да мислятъ за възстановяване на своето царство и за тая цѣль подигнали редъ възстания. Едно отъ тия възстания, подигнато въ 1040 година, имало за центъръ Нишъ и Скопье. Прѣдводителствувано било отъ сина на царъ Гавриила, Петъръ Делянъ, който въ Скопье билъ избранъ за бѣгарски царъ. Друго възстание, подигнато въ 1073 год., било подготвено отъ Скопскитѣ велможи, подъ водителството на болярина Георги Войтехъ. При Скопье била разбита една часть отъ византийската войска. Това възстание се разпространило отъ Сръмъ и Видинъ до Охридъ, Дѣволъ и Костуръ. Българскитѣ възстания разклатили Византия. Въ 1186 г. двамата братя Петъръ и Асѣнъ успѣли да освободятъ голѣма часть отъ земитѣ на бившето източно българско царство и турили началото на второто българско царство, съ столица Търново.

Едва сега, въ края на XII в., сѣрбскитѣ жу

панъ Стефанъ Неманъ (1159 — 1195) успѣлъ да обедини юго-източнитѣ племена отъ групата славяни, които заселявали сѣверо-западната частъ на балканския полуостровъ, образувалъ сръбския народъ и турилъ началото на сръбската държава въ земитѣ на Черна-Гора и бившия Новопазарски санджакъ. Стефанъ Неманъ намислилъ да използва тежкото положение на Византия и, до като бившето западно българско царство било подъ нейна властъ, опиталъ се е да разшири държавата си въ българскитѣ земи на Моравската областъ и Македония. Но опитътъ му излѣзълъ несполучливъ. Византийцитѣ отблъснали нападенията му и запазили тия земи, до като пакъ влѣзнали въ прѣдѣлитѣ на родното възобновено българско царство. Цѣли 5 вѣка, прѣзъ врѣмето на разцвѣта и падането на първото българско царство и прѣзъ поголѣмата частъ отъ XIII в. при второто българско царство, населението въ Моравската областъ и Македония, значи и Скопье, живѣло и се е крѣпило въ българското национално съзнание, незасѣгнато отъ никакво сръбско влияние.

Второто българско царство прѣзъ врѣмето на Асѣновци разширило се на сѣверъ до Дунава, на югъ до Бѣло море, на изтокъ до Черно море, а на западъ до Адриатическо море, р. Ибъръ до устието на р. Сава. Още въ врѣмето на църъ Калояна Скопье било освободено отъ византийцитѣ и пакъ добило старото си значение въ българската държава. Въ една грамота, която църъ Иванъ Асѣнъ II (1218 — 1241 г.) далъ на Дубровничанитѣ, за да търгуватъ въ обширната му държава, между другитѣ търговски градове се споменава и Скопье. Царъ Константинъ Асѣнъ (1258—1277 г.) е дохождалъ въ Скопье, посѣтилъ манастира св. Георги

на Вирпино бърдо, надъ р. Сърева, и го надарилъ съ земи и богатства.

Къмъ края на XIII в. Скопье подпадналъ подъ сърбска власть. Сърбскиятъ кралъ Стефанъ Урошъ II Милутинъ (1282 — 1321 г.) се възползувалъ отъ злощастнето на България вслѣдствие нашествието на татаритѣ, та успѣлъ да разшири държавата си къмъ българскитѣ македонски земи, завзелъ Скопье и присъединилъ Скопската епархия къмъ Ипекската патриаршия. Слѣдъ Милутина владѣли Скопье и неговитѣ наслѣдници: Стефанъ Дечански (1321 — 1331 г.) и Стефанъ Душанъ (1331 — 1355 г.) Последниятъ даже се коронясалъ въ Скопье на 16 януари 1346 г. Слѣдъ смъртъта на Стефана Душана сърбската държава се разпаднала и македонскитѣ провинции се отдѣлили отъ сърбската централна власть. Скопье останалъ подъ властѣта на самостоятелния владѣтель на западна Македония, Вълкашина, който около 1368 г. повърналъ из-нове Скопската епархия подъ вѣдомството на Охридската българска архиепископия.

Всичко на всичко 73 години Скопье стоялъ подъ сърбска власть. Но сърбскитѣ крале, които сж владѣли Скопье и другитѣ български земи, не сж се грижили да създадатъ народна държава, а искали да обединатъ сърбитѣ гърцитѣ и българитѣ въ държавата си възъ основа на православната църква. Работейки въ такова направление, тѣ градили навсѣкадѣ черкви, манастири и поправили много стари такива. Българщината, както навсѣкадѣ, така и въ Скопье се запазила непожтната. Самитѣ сърбски крале сж признавали, че на изтокъ отъ Морава и Косово поле владѣятъ българска земя и български народъ, за това сж се наричали крале на Сърбия и на България. Стефанъ Душанъ се е наричалъ: „кралъ сръбски и царъ бугарски“

и ти „император од Булгаріе и краль од Србіе“. Въ Скопье и Скопско само нѣкой поправени или новосъградени отъ сърбскитѣ крале черкви и монастири сж запазили споменъ за сърбското 73 годишно иго.

Като чисто български градъ Скопье подпадналъ подъ властѣта на турцитѣ на 6 януари 1391 г.

Турско владичество.

Турцитѣ схванали стратегическото значение на Скопье, та веднага слѣдъ завладѣването му, обърнали го въ голѣмъ воененъ центъръ и здрава опора на властѣта си въ Балканския п-овъ. Българското население отъ долна рѣчка било изгонено въ околността, за да обработва земята, боляритѣ и познатнитѣ българи или били избити, или потурчени, или изпратени въ Мала Азия. Само отъ срѣдната класа сж били оставени въ града българи, като роби на войницитѣ. Вѣроятно за тия българи, макаръ и да сж били разрушени много отъ черквитѣ, сж били запазени двѣ черкви: Св. Спасъ и Св. Димитри. Не билъ изгоненъ и Скопскиятъ епископъ. Вмѣсто българитѣ, градътъ билъ заселенъ съ турци, колонисти отъ Азия. По такъвъ начинъ българскиятъ Скопье билъ обърнатъ до извѣстнo време въ чисто турски градъ.

Отъ края на XIV в. до края на XV в. Скопье билъ за турцитѣ воененъ градъ отъ първостепенна важность: въ него е стоялъ голѣмъ гарнизонъ и укрѣпленията му били държани въ голѣма изправность. До като покорили Босна и Сърбия, турскитѣ султани често дождавали въ Скопье и отъ тукъ сж взимали мѣрки за по-нататѣшни войни. Мирни времена за Скопье сж настанали слѣдъ окончателното

завладѣване отъ турцитѣ на цѣлия Балкански п-овъ. Въ края на XV в. почнала нова епоха за града. Отъ воененъ центъръ той се обърналъ въ търговски, въ кжсо врѣме много напръдналъ и процвѣтѣлъ. Прѣзъ XVI и XVII в. той вече достигналъ онова значение, което е ималъ въ врѣмето на римската властъ. Старитѣ пхтища били поправени и сношенията на Скопье съ Босна, Адриатичеко море, Бѣлградъ, София, Сѣресъ, Битоля и др. били подновени. Скопье достигналъ до голѣмо благосѣстояние, билъ единъ отъ най-богатитѣ градове въ цѣлия полуостровъ, станалъ най-голѣмъ и цвѣтуещъ търговски градъ въ Македония. Мнозинството отъ населението въ него все си останало още турско, но образувала се е и католишка колония отъ Рагузки търговци съ свой епископъ, а и бѣлгаритѣ много сж се увеличили. До колко бѣлгарското население се е засилило вижда се отъ това, че въ срѣдата на XVI в. (1569 г.) скопянецътъ Кара-Трифонъ е могаль да отвори бѣлгарска книжарница въ града. Отъ срѣдата на XVI в. до срѣдата на XVIII в. Скопье билъ подъ духовната властъ на Ипекската патриаршия, но мѣстното християнско население въ него и околността му запазило си бѣлгарщината. Единъ безименъ руски плѣнникъ, който въ втората половина на XVII в. пропхтувалъ по-голѣмата часть на Европейска-Турция, казва въ пхтнитѣ си бѣлѣжки, че въ околността на Скопье огъ тритѣ му страни населението е все бѣлгарско. Прѣдставителитѣ на католишката пропаганда на Балканския п-овъ отъ XVII в. признавали, че християнското население въ скопската епархия е бѣлгарско, че Скопье е бѣлгарски градъ. Петръ Богданъ, дългогодишенъ софийски католишки архиепископъ въ единъ свой докладъ отъ 1659 г. за

Скопье казва: "Скопье е градъ въ Бѣлгария. Старитѣ Душанъ и Стефанъ бѣлгарски и царь Бугарски"

скопската епархия, като говори за Скопье, нарича го *градъ български*.

Край на цвѣтушето положение на Скопье прѣзъ XVI и XVII в. турила турско-австрийската война, която му нанесла катастрофа, не по-малка отъ землетресението въ римско врѣме. Слѣдъ разбиването на турцитѣ при Биена, въ 1683 г., единъ отъ австрийскитѣ полководци, генералъ графъ Пиколомини, на 13 октомври 1688 г. завзель Качанишкия проходъ, излѣзълъ съ войскитѣ си на скопското поле и на 15 октомври далъ заповѣдь да подпалятъ Скопье отъ всички страни. Градътъ изгорѣлъ цѣлиятъ до основитѣ си. Оцѣлѣли само черквитѣ св. Димитри, св. Спасъ и Куршумли-ханъ. Населението се е избавило съ бѣгство изъ града, като не е могло да вземе съ себе си нищо.

Въ скоро врѣме австрийцитѣ били изгонени, отново турцитѣ станали господари на цѣлия Балкански полуостровъ, но градътъ Скопье за дълго врѣме не е могаль да се съвземе отъ постигналата го катастрофа. Той почналь да се възобновява, но повдигането му вървѣло много мжчно. Грамадна частъ отъ турцитѣ погинали въ войната, друга частъ измрѣли отъ чумата, която тогава върлувала и отъ двуги злочестини, послѣдици отъ войната. Твърдѣ малка частъ сж се върнали въ града. Нѣкои отъ българитѣ, подозрѣни отъ турцитѣ, като съчувственици на австрийцитѣ, избѣгали въ Унгария, заедно съ ипекския патриархъ Арсени Черноевичъ. Но голѣмата маса българи, осебено отъ околността на града, останала си по мѣстата. Опусѣлиятъ градъ почналь да се заселява отъ българитѣ. Спахиитѣ отъ околността на Скопье прѣчили на българитѣ да се изселватъ въ града, защото не оставало кой да имъ обработва земята; но въ Скопье почнали да управляватъ наслѣдствени паши,

които имали интересъ отъ това изселване. Заселването на града увеличавало тѣхнитѣ приходи, за това тѣ съдѣйствували на изселващитѣ се изъ селата българи. На туй много съдѣйствували и арнаутитѣ, които всѣдствие ослабването на турската власть нахлували въ българскитѣ села и заграбвали земитѣ имъ. Населението намирало убѣжище въ града. Така българското население въ Скопье се е засилило много, почнало да взима все по-видно положение и станало главенъ двигателъ на повдигането му. До края на XVII в. и цѣлия XVIII в. Скопье все си оставалъ незначителенъ градъ. Едва въ началото на XIX в. той почналъ бърже да се повдига, благодарение на умното управление на скопскитѣ наслѣдствени паши, които възстановили миръ и спокойствие въ града и съ това смогнали да се поднови търговията въ него. Гризобахъ, който въ 1839 г. обиколилъ Македония, казва, че населението въ скопския пашалѣкъ и Скопье е българско, градътъ нѣмалъ повече отъ 2000 къщи, но повечето отъ тѣхъ били видни и показвали имотността на населението. Въ 1843 г. Скопье станалъ центъръ на санджакъ, почналъ още повече да се уголемява, търговията му се увеличила, появили се въ него добри търговци и благосъстоянието му много се е повдигнало. Пжтешественикътъ Ханъ въ 1858 г. е намѣрилъ въ Скопье доста богати търговци, които разполагали съ хубави къщи, добръ мебелирани.

Всичкитѣ пжтешественици низъ Македония отъ края на XVIII и началото на XIX в. твърдятъ, че населението въ Скопье и Скопско е българско. Въ национално отношение това население било толкова съзнателно, што е дало първитѣ ни народни писатели. Дяконъ Велко Поповичъ, който ни е оставилъ ржкописъ съ разни избрани слова, писани

въ 1704 година, билъ отъ Кратово. Въ началото на XIX в. 40—50 години подиръ закриването на ипекската патриаршия, Хаджи Иоакимъ, учителъ въ Кратовско и Кирилъ Пейчиновичъ, отъ Тетово, въ 1814, 1816, 1817 и 1819 год. печатали поучителни книги на простонароденъ, общедостъпенъ и говоримъ български езикъ, което ги поставя на първо мѣсто между възродителитѣ на цѣлокүпния български народъ. Още въ края на XVIII в. и въ началото на XIX в. въ Скопье и околността му е имало български училища. Прѣзъ първата четвъртъ на XIX в. учителствувалъ въ Скопье и достигналъ голѣма извѣстность даскалъ Никола отъ Крушово, който се поминалъ въ далбока старостъ около 1838 г. Въ сжщото врѣме имало е българско училище въ с. Кучевища, кждѣто се е училъ приснопамятния бившъ Пловдивски митрополитъ Натанаилъ.

Българщината въ Скопье особено се повдигнала къмъ срѣдата на XIXв., прѣзъ врѣмето на Амзи паша. Тоя паша билъ разуменъ управителъ, грижилъ се е за повдигането на града, за усилянето на занаятитѣ и търговията, покровителствувалъ християнитѣ. Въ негово врѣме българското население въ града се е увеличило много, разбогатѣло, нѣколко български родове сж се издигнали много високо, хазнатаринъ и най-ближно лице до пашата станалъ българинътъ Хаджи Трайко, националното самосъзнание силно заговорило и скопяни още отъ най-първитѣ години встѣпили въ първитѣ редове на народната черковно-училищна борба.

Черковно-училищна борба.

Веднага слѣдъ покрѣстването на българитѣ отъ ц. Бориса (864 г.), скопската епархия била подчинена подъ българската независима черква. Прѣзъ врѣмето на царь Самуила скопската епархия била подчинена на Охридския български патриархъ, а

слѣдъ това—на Охридския български независимъ архиепископъ. До унищожаването на независимата българска Охридска архиепископия (1767 г.), скопската епархия на два пѣти подпаднала подъ властта на сръбската Ипекска архиепископия. Но както сръбскитѣ крале, така и сръбскитѣ Ипекски духовни началници смѣтали скопската епархия за българска, паството въ нея—българско, та сж се наричали архиепископи или патриарси на сръбскитѣ и българскитѣ земи. Подчинението на скопската епархия подъ властта на Ипекскитѣ архиепископи много е помогнало, за да се запази въ нея черковно-славянскитѣ езикъ и българскитѣ ѣ характеръ.

Въ 1766 г. ипекската архиепископия била подчинена подъ властта на цариградския патриархъ. Едва тогава и скопската епархия била подчинена нему. Цариградскитѣ патриархъ, както навсѣкждѣ, така и въ Скопско и Скопье се завзель чрѣзъ Св. Писание и чрѣзъ училищата да погърчва българското население. Но било вече много късно. Прѣди скопската епархия да му бжде подчинена, бѣше се почнало вече възраждането на българския народъ. Въ 1762 г. отецъ Паисий издалъ своята българска история, която дала първия важенъ потикъ за събуждането на българския народъ. Дѣлото на отца Паисия и на ученицитѣ му намѣрило въ Скопско и Скопье най-благоприятна почва. Видѣхме по-горѣ, че въ края на XVIII и началото на XIX в. скопяни вече били будни и готови да подематъ борба противъ цариградската патриаршия.

Отъ грѣцкитѣ владици въ края на XVIII и началото на XIX в. оставилъ добри спомени за себе си въ Скопье владиката Захария, който служилъ на черковно-славянски, билъ добъръ черковенъ служителъ и народенъ пастиръ. Но къмъ 1825 г. билъ изпратенъ отъ Цариградъ за скопски владика Ана-

ний. Той билъ грѣкъ, но говорилъ по малко и български. Както всички нови фанариотски владци, така и Анани гледалъ повече да печели пари, а не да учи народа. Скопяни не останали доволни отъ новия владика. Прочутиятъ хазнатаринъ на Амзипаша, Хаджи Трайко, първъ подигналъ въпроса за смѣняването на грѣка владика Анания съ българинъ. Това станало въ 1829 г. Отъ тогава почнала борбата на скопяни противъ грѣцкитѣ владци.

Въ 1830 г. Анани билъ смѣненъ, но на негово мѣсто патриаршията изпратила пакъ грѣкъ владика, Гедeonъ. Скопяни сж го приели много студено и сж го търпѣли само една година. По настояването на населението, патриаршията извикала обратно Гедeона, а на негово мѣсто изпратила Генадия, сжщо грѣкъ. Той билъ приетъ още по-злѣ и не можалъ да стои въ Скопье повече отѣ 6 мѣсеци. Народътъ настоятелно искалъ отъ патриарха да му изпрати владика не грѣкъ, а българинъ. Генадия билъ отзованъ и вмѣсто него билъ изпратенъ Неофитъ, не грѣкъ, но не и българинъ, а караманлия. Той билъ гордъ, лакомъ за пари и не знаелъ нито дума български. Почнала се борба и противъ него, но скоро умрѣлъ, та не билъ изпжденъ. Сега скопяни вече много енергично настояли да имъ се изпрати българинъ владика и за такъвъ прѣпоржчали Икономъ Димитрия, родомъ отъ Скопье, ползуващъ се съ почитъ въ цѣлата епархия. Патриаршията пакъ не изпълнила народното желание, но прѣсторила се че отстѣпва прѣдъ него, като изпратила, наистина, българинъ владика, но фанатизиранъ фанариотъ. Той се казвалъ Гавриилъ. Пристигналъ въ Скопье прѣзъ есенъта на 1833 г. Новиятъ владика знаелъ български, казвалъ, че майкаму била българка, служилъ въ черквата и по славянски, и по грѣцки, назначилъ си за помощникъ българинъ

епископъ, Софроння, родомъ отъ София. Въобще Гавриилъ е билъ уменъ и хитъръ владика, който умѣлъ да се държи и съ българскитѣ първенци, и съ властѣта, и съ патриаршията. Това негово поведение окуражило българитѣ да си построятъ нова черква. Хаджи Трайко подарилъ мѣстото за черквата и положилъ много усърдие и грижи, до като издѣйствувалъ отъ турската властъ разрѣшение за построяването ѝ. Съ доброволни приноси отъ цѣлото българско население въ града съграждането на черквата било почнато прѣзъ 1834 г. и било свършено прѣзъ 1835 г. На 1 май 1835 г. черквата била осветена въ името на Св. Богородица. Владиката Гавриилъ съдѣйствувалъ за построяването на новата българска черква. Както съ това, така и съ постоянното си стрѣмление да угодничи на влиятелнитѣ хора, той успѣлъ да спечели благоволенieto на Хаджи Трайко.

По черковния въпросъ Хаджи Трайко съвѣтвалъ да се дѣйствува полека, да се не излиза въ открита борба противъ патриаршията и да не се възстава противъ владиката, за когото казвалъ, че не билъ лошъ човѣкъ. На по-младитѣ дѣйци това поведение на Хаджи Трайко не се е харесвало. Тѣ искали да се изпжди грѣцкия владика и упорито да се настоява за българинъ. Начело на тия дѣйци застанали двамата братя Хаджи Георги и Хаджи Христо Поповичи. Незабѣлѣзано въ града сж се образували двѣ течения : едното по-старо, начело съ Хаджи Трайко, другото—по-младо, начело съ братя Поповичи. Около Хаджи Трайко се сгруппирали нѣколцина отъ по-старитѣ чорбаджии. Тѣ образували владишката партия. До като билъ живъ Хаджи Трайко, не допустналъ тая партия да работи противъ българскитѣ интереси. Но слѣдъ смъртъта на тоя бѣлѣжитъ скопски български дѣ-

ещъ, благодарение на голѣмата хитростъ на грацки-тѣ владици и на влашкия елементъ въ града, лека полека отъ охранителна-консервативна българска партия, тя се обърнала въ гръкоманска.

Слѣдъ смъртта на Хаджи Трайко настанала нова епоха за черковно-училищнитѣ борби въ Скопье. Работитѣ почнали да се развиватъ по-бърже и взели строго опрѣдѣленъ характеръ. По-стариятъ отъ братята Поповичи, Хаджи Георги Поповичъ, оставилъ търговията въ ржцѣтѣ на по-малкия си братъ, Хаджи Христо, и се прѣдалъ изцѣло на народнитѣ работи. Хаджи Герги Поповичъ билъ въодушевенъ патриотъ, неустрашимъ, шедъръ и готовъ на всѣка жертва зарадъ идеала, който го е въодушевявалъ. Главната му цѣль била да се доведе въ Скопье български митрополитъ, застѣпникъ прѣдъ властѣта и ржководителъ на народнитѣ черковни и училищни борби.

Прѣзъ 1842 г. владиката Гавриилъ умрѣлъ. Скопјани, начело съ Хаджи Георги, настояли прѣдъ турската властъ да имъ бжде изпратенъ отъ патриаршията българинъ владика. Патриаршията не допускала и мисль за български владика. Изпратила имъ пакъ гркъкъ, Иоакимъ, родомъ отъ Цариградъ, доста образованъ за врѣмето си човѣкъ, надминаващъ своя прѣдшественникъ по умъ и хитрина. Той билъ образецъ на съвършенъ фанариотъ. Но Скопјани устояли и противъ Иоакима съ множеството си, съ постоянството си и главно съ въодушевлението отъ идеала, който ги е ржководѣлъ.

Иоакимъ се е стараялъ отъ една страна да бжде особено внимателенъ къмъ влиятелнитѣ братя Поповичи, усърдно изучавалъ български езикъ, чель въ черквата „Отче нашъ“ и ектениитѣ по-славянски, но отъ друга страна задържалъ грцкия псалтъ въ черквата, а главно, противъ Поповичи

организираше противната имъ партия, владишката партия, начело на която застанали братята Превле, прѣселенци въ Скопье отъ Епиръ, погърчени власи или арнаути. Въ тази партия, която се е оформила като гръкоманска, противобългарска, се згрупирани влашкитѣ кѣщи и твърдѣ малко българи. Подавяващото мнозинство българи прѣминало на страната на братя Поповичи и образувало „българската“ партия. Хаджи Георги Поповичъ яко държалъ въ рѣцѣтѣ си черковно-училищнитѣ и другитѣ градски работи. Черковнитѣ епитропи и махаленскитѣ кметове били негови човѣци; на негова страна били и българскитѣ еснафи, които всѣкога съставлявали сѣщинската сила на християнитѣ въ града. Около Хаджи Георги се сгрупирани по-виднитѣ градски младежи. Такива сѣ били тогава: Зафиръ Малевъ, Георге Трайковъ, Хаджи Кочо, Георги Карайововъ и др. Възпитани въ духа на Хаджи Георги Поповичъ, тѣ станали достойни негови послѣдователи, успѣшно продължили борбата и я довели до благополучния ѣ край.

Хаджи Георги Поповичъ не се е поддалъ на Иоакимовитѣ хитрувания и любоугодничества. Въ негово врѣме Скопяни почнали мимо владиката усърдно сами да се грижатъ за народнитѣ си работи. Тѣ съградили ново училище въ двора на черквата Св. Богородица, осигурили сѣ го съ срѣдства, 30,000 гроша основенъ капиталъ, събрани изведнажъ само отъ четирима първенци: братя Поповичи, Хаджи Кочови и Зафиръ Малевъ дали по 5000 гр., а Костадинъ Икономовъ — 15,000 гр., избрали си училищно настоятелство съ прѣдседателъ — „училищенъ настояникъ“ — Трайче Томкинъ Анастасовъ, който се е грижилъ за стопанската частъ на училището. Той отъ все сърдце се е прѣдалъ на училището и се грижилъ за него повече, отъ колкото за своята

собствена кжща. Слѣдъ уреждането на училището, погрижили сж се да намѣратъ достоенъ учителъ. Такъвъ билъ намѣренъ въ лицето на прочутия Йорданъ Хаджи-Константиновъ—Джинотъ.

Джинотъ билъ екзалтиранъ патриотъ, отъ типа на Раковски, билъ учителъ-агитаторъ, проповѣдникъ и писателъ. Условилъ се е за учителъ въ Скопье прѣзъ 1848 г. съ 5000 гроша годишна заплата, учителствувалъ тукъ дълго врѣме и развилъ твърдъ разнообразна дѣйность. Подпомогнатъ отъ скопските първенци, Джинотъ създалъ епоха въ Скопье. Въ тази епоха Скопье заякналь, кристализиралъ се е духовно и национално и станалъ яка крепостъ на българщината както срѣщу гърцитѣ, така по-послѣ и срѣщу сърбитѣ. По туй врѣме, чрѣзъ братя Поповичи, които търгували и съ Русия, скопяни встѣпили въ сношение съ одеската българска колония, която се грижила тогава за събудането на българитѣ. Хаджи Георги получилъ даже названието почетенъ руски консулъ и почналъ да вдига надъ кжщата си руски флагъ. Отъ мирното и тихото еснафско население въ града въ кжсо врѣме се създадо единъ воинственъ елементъ, една събудена гражданска маса съ съзнателно народно чувство. Работата отишла до тамъ, че Джинотъ проповѣдвалъ за българска патриаршия, а братя Поповичи мечтали за българско царство.

Владиката Йоакимъ виждалъ всичко това и не стоялъ въ бездѣйствие. Той знаелъ главнитѣ виновници на тоя български напрѣдъкъ, пускалъ всевъзможни клюки противъ тѣхъ прѣдъ властята, но все не му се е удавало възможность да имъ напакости. Въ такова положение заварила Скопье кримската война (1852 г.) Сега Йоакимъ усилилъ своитѣ клевети срѣщу братя Поповичи и даскалъ Джинотъ. Още въ началото на войната братя По-

повичи били арестувани и изпратени на заточение въ Сѣресъ, а слѣдъ това скопскитѣ първенци били заставени отъ властѣта да махнатъ отъ училището и даскалъ Джинотъ. Послѣдниятъ не напустналъ града. Той се установилъ въ кжщата на първенеца Божидаръ Ботушъ и си изкарвалъ прѣхраната, като обучавалъ дѣцата на нѣкои отъ по-богатитѣ скопани. Слѣдъ кримската война християнитѣ въ Европейска Турция получили извѣстни правдини. Българскитѣ дѣйци въ Цариградъ открили явна борба противъ фенерската патриаршия. Тая борба се подела и въ провинцията. Навсѣкждѣ се почнала енергична борба за черковна самостоятелностъ. Отъ провинциалнитѣ градове Велесъ и Скъпье първи почнали тая борба.

Като се свършила войната, братя Поповичи се върнали въ Скопье, но вече били материално съсипани. Тѣ не могли да останатъ дълго врѣме въ града, защото турцитѣ били много злѣ настроени срѣщу тѣхъ, за това сж се изселили въ Сърбия. Тѣхни потомци имало въ Бѣлградъ до послѣдно врѣме.

Слѣдъ братя Поповичи начело на народа се поставилъ Зафиръ Малевъ, който станалъ влиятеленъ конашки чорбаджия и който прѣзъ 1854 год. билъ избранъ отъ санджака да прѣдставлява християнското население въ конака. Тоя скопски първенецъ билъ противоположенъ на братя Поповичи. Той не билъ така буенъ, както тѣхъ, нѣмалъ тѣхното образование, но билъ не по-малко патриотъ. Съ свѣето спокойствие, съ своя умъ, съ лоялното си държане той спечелилъ уважението на турскитѣ първенци, а съ щедростѣта си и съ честния си характеръ спечелилъ почитъ отъ цѣлото християнско население. Българитѣ здраво се сплотили около

Зафиръ Малевъ, който далъ на националната борба тихъ, миренъ и лояленъ характеръ, а владишката партия си останала така нищожна, каквато била по-рано.

Гръцкиятъ владика вече се убѣдилъ, че не ще може окончателно да затвори българското училище, но намислилъ да постави въ него такъвъ учителъ, който да бжде нему лично прѣданъ и да въведе да се прѣподава гръцки езикъ. Въ началото на 1855 год. Иоакимъ намѣрилъ такъвъ учителъ. Това билъ Стоянъ Костовъ, отъ Враня, възпитаникъ на Груевата школа въ Пловдивъ. Новиятъ учителъ билъ посрѣщнатъ злѣ отъ българската младежъ, защото го считала, че ще бжде орждие на владиката. Зафиръ Малевъ обаче позналъ Костова добрѣ и се съгласилъ за уславянето му. Владиката се излѣгалъ въ избора си. Стоянъ Костовъ билъ способенъ, потаенъ човѣкъ, който умѣлъ добрѣ да се приструва. По хитрина едничъкъ е можалъ да се противопостави на владиката, на когото узнавалъ плановѣтъ противъ българитѣ и взималъ мѣрки прѣварително да се противодѣйствува. Имайки тия качества и поддържанъ отъ Зафира Малевъ, Костовъ успѣлъ въ скоро врѣме да спечели довѣрието на властитѣ и се осигурилъ срѣщу клѣветитѣ на владиката. Не се минало много врѣме и българскитѣ еснафи се убѣдили, че новиятъ учителъ е добъръ патриотъ и умѣе да работи добрѣ. Съ тактичното си държане той можалъ да прѣдпазва себе си отъ прѣслѣдванията на властѣта, задържалъ се въ Скопье цѣли 13 год. и е принесълъ голѣма услуга, както за спокойното и мирно развитие на общественитѣ, така и на училищнитѣ работи.

Стоянъ Костовъ уредилъ училището много добрѣ. До като да се закрѣпи здраво, той въвелъ и гръцки езикъ, но слѣдъ малко врѣме, неусѣтно

прѣкжсналь прѣподаването му и училището си останало чисто българско. Училището, уредено отъ Костова, било нѣщо като сегашнитѣ прогимназии. То създадо отлични борци и много добра за онова врѣме интилигенция. Освѣнъ главното, централното училище въ двора на черквата Св. Богородица, въ врѣмето на Костова се отворили още двѣ модерни училища: едното въ отсрѣщната страна на Върдара и другото въ махалата Чаиръ, кждѣто до тогава е имело наустничарско училище.

Даскалъ Джинотъ, макаръ и отстраненъ отъ училището, не прѣставалъ енергично да работи за народа. Той не прѣставалъ да напада владиката. Около него се образувала група отъ най-буднитѣ и разпалени българи. Всѣка вечеръ кжщата му била пълна съ посѣтители, на които той ту екзалтирано разказвалъ нѣщо изъ българската история, ту не-годувалъ противъ потайния новъ учителъ, който не смѣялъ зжбъ да обѣли срѣщу владиката, ту укорявалъ обществото, което, споредъ него, било много хладнокрѣвно къмъ общественитѣ работи и не смѣяло да изпжди владиката. Всичко това владиката Йоакимъ знаелъ и много се плашилъ отъ стария фанатикъ даскалъ, затова съ непрѣстаннитѣ си нападки противъ него прѣдъ властѣта, успѣлъ да го изгони отъ Скопье. На 23 януари 1857 г. многострадалниятъ възторженъ патриотъ напусналъ града, изпроводенъ отъ цѣлото население. Той съ сълзи на очи се простилъ съ своитѣ приятели и почитатели, съ многобройнитѣ си ученици, съ градскитѣ първенци и съ цѣлия народъ. Даскалъ Джинотъ заминалъ за Сърбия. Мѣсець слѣдъ това той пакъ се върналъ въ Скопье; но тука мутесарифътъ го арестувалъ, изпратилъ го при валията въ Призренъ, който го интерниралъ въ Витоля, съ строга заповѣдь да се не връща вече въ Скопье.

Изпжждането на Джинотъ отъ Скопье навлекло обща омраза противъ владиката, понеже било извѣстно на всички, че по негови интриги стариятъ даскалъ пострадалъ. За да заглади грѣха си, владиката почналъ пакъ да хитрува и да се подмазва паѣдъ българскитѣ първенци, даже самъ отслужилъ тържествена литургия на българския народенъ празникъ Св. Св. Кирилъ и Методи прѣзъ 1858 г. Но отъ друга страна още въ сжщата 1858 г. тоя фанариотъ сторилъ намѣрение да насади въ града сѣрбска пропаганда и да си послужи съ нея. Той направилъ въ тази година опитъ да отвори сѣрбско училище. Но не сполучилъ. Сѣрбскиятъ учителъ, който билъ прѣпоръчванъ отъ владиката за въ прѣкомостното училище, билъ подложенъ на изпитъ и, като се оказало, че не знае български, не билъ приетъ отя българскитѣ първенци.

Настанало врѣме за още по-усилена борба противъ владиката. Зафиръ Малевъ остарѣлъ и почналъ да се оттегля отъ обществения животъ. За мѣстилъ го е Георги Карайововъ.

Георги Карайововъ билъ тъкмо пригоденъ за прѣдстоящата енергична борба. Той билъ уменъ, опитенъ и смѣлъ чорбаджия, съединявалъ въ себе си прѣдприемчивостъта на Хаджи Георги Поповичъ и прѣдпазливостъта на Зафиръ Малевъ.

Карайововъ повелъ агитация противъ владиката по цѣлата епархия. Въ епархията били много недоволни отъ притѣсненията, които се правѣли на народа за събиране на владичнината. Владиката съ помощъта на властитѣ изтеглявалъ годишно грамадни суми, съ които и живѣелъ разкошно, и чрѣзъ подкупи държалъ на своя страна конака. Тоя жизненъ за селската маса въпросъ билъ туренъ отъ Карайовова за главенъ мотивъ въ борбата съ владиката, съ което цѣлилъ да го удари по най-

болното му мѣсто: да го лиши отъ грамаднитѣ материални сръдства, събирани отъ българското население за борба противъ сжщото това население. За да се даде на народнитѣ желаня внушителенъ характеръ, той свиквалъ народни събрания и усроявалъ масови митинги.

Прѣзъ пролѣтъта на 1860 год. селянитѣ изпждили владишкитѣ събирачи на владичнината, като на много мѣста заявили, че не даватъ владичнина, защото не признаватъ владиката за свой духовенъ глава. Владиката поискалъ съдѣйствиe отъ властѣта. Сжщата пролѣтъ въ Скопье станало събрание отъ градскитѣ първенци и отъ първенцитѣ на цѣлата епархия, въ което билъ изработенъ планъ за понататъшна дѣйность. Въ резултатъ на това, единъ недѣленъ день, въ началото на 1861 г., скопяни протестирали въ черквата противъ гръцкото пѣние, изпждили гръцкия псалтъ и махнали гръцкитѣ книги. Владиката прѣдставилъ това събитие прѣдъ мутесарифа, като движение, което може да се обърне и противъ свѣтската властъ. Мутесарифтъ още билъ въ недоумѣние, какво да прави съ българитѣ, когато другъ единъ недѣленъ день събрало се въ широкия черковенъ дворъ множество народъ отъ града и отъ околнитѣ села. Множеството демонстративно се отправило къмъ конака, кждѣто Карайововъ и първенецтъ Караяне прѣдставили сж се прѣдъ мутесарифа и му заявили, че народтъ се вълнува противъ владиката, защото той иска въ българскитѣ черкви да се пѣе по гръцки, туря свои човѣци за епитропи и съ сила събира отъ народа много владичнина. Пашата казалъ, че ще съобщи нуждитѣ на народа въ Цариградъ. На другия день сжщото множество се явило прѣдъ митрополията. Изплашениятъ владика казалъ на явилитѣ се прѣдъ него първенци, че е готовъ да направи всичко,

каквото пожелае народътъ. Било рѣшено и писмено потвърдено, че грѣцкиятъ езикъ нѣма да се употрѣбѣва въ църквитѣ на епархията, за епитропище се назначаватъ тия лица, които ги избере народътъ, епитропитѣ да събиратъ владичнината и тѣ да я прѣдаватъ на владиката. Мнозина отъ гражданитѣ и селянитѣ останали недоволни отъ първенцитѣ, за дѣто сж се съгласили съ владиката, а не настояли за изгонването му. По туй врѣме чуло се е, че отъ Нишъ ще пристигне въ Скопье великиятъ везиръ, Мехмедъ-папа Къбръзли. Първенцитѣ рѣшили да използватъ тоя случай. Тѣ приготвили протестъ противъ владиката, съ който да искатъ отъ везиря смѣняването му съ българинъ. Но хитриятъ Иоакимъ повикалъ градскитѣ и селски първенци и съ клѣтва имъ заявилъ, че ще върши всичко, каквото иска народътъ, само да го оставятъ миренъ. Въ сжщата 1861 г. везирятъ дошълъ въ Скопье. Скопяни не подали протеста си. Слѣдъ като везирятъ си заминалъ, владиката далъ гощавка на градскитѣ и селскитѣ чорбаджии, въ врѣме на която умилено имъ заявилъ: „каквото сакате правете, токмо оставете ме да умрамъ на ваши руки въ Скопье.“ Голѣма частъ отъ населението и тоя пжтъ останало недоволено и мнозина проповѣдвали да не се плаща владичнина.

Въ 1862 г. пакъ станало голѣмо народно събрание отъ скопяни и отъ прѣдставители изъ епархията, което рѣшило да се плаща на владиката само 120,000 гроша годишно. Владиката приелъ и потвърдилъ това рѣшение. Настаналъ кратковрѣменъ миръ между владиката и народа. Въ туй врѣме учебното дѣло направило голѣми успѣхи: въ цѣлата епархия българитѣ отворили училища, градили нови здания за училищни помѣщения. Прѣзъ есенята на 1862 г. въ Скопье се почнало построяването на

ново училище въ двора на черквата Св. Богородица вмѣсто старото, което вече съвсѣмъ не отговаряло на цѣльта. Прѣзъ пролѣтѣта на 1864 год. само отъ народни приноси било довършено прѣкрасното за врѣмето си училище, което и до послѣдно врѣме служеше за помѣщение на скопското българско педагогическо училище.

Прѣзи пролѣтѣта на сжщата 1864 г. настаналъ краятъ на примирието между владиката и населението. Тогава дошълъ въ Скопѣ новъ мутесарифъ, Махмудъ паша, който билъ злѣ настроенъ противъ българитѣ. Коварниятъ владика използвалъ това негово настроение и всички дотогавашни народни вълнения прѣдалъ му ги е така, щото мутесарифътъ си съставилъ мнѣние, че скопскитѣ българи сж станали непокорни на властѣта и своеволни. Мутесарифътъ събралъ първенцитѣ отъ Скопѣ и селата, заплашилъ ги е да не се бунтуватъ противъ владиката, когото нарѣкълъ царски човѣкъ, а слѣдъ това по указанията на владиката арестувалъ много селски първенци и ги изпратилъ оковани въ Цариградъ. Отъ тия строгости вмѣсто вълнението противъ владиката да утихне, то се усилило още повече. Но въ началото на 1865 год. владиката отишълъ въ Цариградъ, като членъ въ патриаршеския съвѣтъ. Двѣ години той стоялъ тамъ. Отсжтствието на владиката уталожило народа. Скопскитѣ първенци прѣзъ това врѣме взели почти всичката властъ на владиката въ ржцѣтѣ си и чакали удобно врѣме, за да се отдѣлятъ отъ патриаршията. Прѣзъ 1867 г. владиката се върналъ отъ Цариградъ, но вече билъ безсиленъ да се противопостави противъ новосъздаденото положение въ епархията му. Прѣзъ мѣсець февруари 1868 г. Иоакимъ умрѣлъ, като оставилъ своитѣ противници-българитѣ пълни господари на положението.

Слѣдъ смъртта на Иоакима населението отъ Скопье и цѣлата епархия вдигнало се, като единъ човѣкъ, и поискало владика отъ българска народност, като кандидатъ прѣдварително бжде удобрѣнъ отъ населението. Ужъ за да изпълни народното желание, патриаршията тѣкмѣла да изпрати въ Скопье бившия вранянски епископъ Паисия, родомъ българинъ, но чистъ фанариотинъ по възпитание и изпитано привързанъ къмъ патриаршията. Скопяни познавали Паисия; тѣ знаели, че той е голѣмъ срѣбролюбецъ, грабителъ и народенъ неприятелъ, за това отъ града и епархията послѣдвали протести противъ намѣрението на патриаршията. Въпрѣки народнитѣ протести, когато скопскитѣ първенци билн на панаиръ въ Сѣресъ, Паисий пристигналъ въ Скопье, ужъ като врѣменно управляющъ епархията, а въ сжщностъ, за да си приготви пжтъ за митрополитъ. До като първенцитѣ били въ Сѣресъ, Паиси се погрижилъ да привлече на своя страна учителя Стоянъ Костовъ, чрѣзъ когото смѣталъ лесно да привлече на своя страна Карайовова и другитѣ първенци. Както прѣдшественикътъ му, така и Паиси почналъ луково да увѣр-ява Костова, че е патриотъ българинъ, че ще се държи съ народа, че е готовъ даже да се отрѣче отъ патриаршията заедно съ цѣлото си паство, щомъ дойде врѣме за това. Костовъ повѣрвалъ. Когато си дошли отъ панаира първенцитѣ, Паиси далъ прѣдъ тѣхъ клѣтва, че ще върви съ тѣхъ въ огнь и вода, ще назначи Костова за свой секретаръ, стига да не му прѣпятствуватъ да земе скопската митрополитска катедра. До като скопяни сж били още въ недоумѣние, дали да му повѣрватъ или не, патриаршията ги е поставила прѣдъ свършенъ фактъ: назначила Паисия за скопски митрополитъ.

Съ надежда, че Паиси ще устои на обѣщанията си, скопяни прѣмълчали за натрапването имъ и на новия владика. Скоро слѣдъ това Паиси назначилъ Костова за секретарь въ митрополията, служилъ по славянски въ черквата, държалъ се е съ българскитѣ първенци по всичкитѣ градски работи, но тайно организиралъ старитѣ остатъци отъ грѣковладиската партия. Това неискрено поведение на владиката не останало незабѣлѣзано отъ българитѣ.

Въ 1869 г. българскитѣ прѣдставители въ Цариградъ приели прѣдставения отъ високата порта проектъ, който уреждалъ полунезависима българска черква, съ право да се присѣдиняватъ къмъ нея ония епархии, които това пожелаятъ. Скопяни веднага настояли прѣдъ Паисия да изпълни обѣщанието си и се откаже отъ патриаршията. Но той чрѣзъ разни хитрувания и залъгалки все отлагалъ да направи това. Тогава първенцитѣ окончателно сж се убѣдили, че владиката хитрува, та рѣшили да дѣйствуватъ вече мимо него. На 14 септември 1869 г. станало голѣбо народно събрание, което рѣшило да се откаже народътъ отъ патриаршията, а владиката, ако не се присѣдини къмъ него, да се изгони. Сжщото събрание приготвило заявление до мутесарифа, валията и Високата Порта, въ което се казвало, че българитѣ отъ Скопье и епархията се отричатъ отъ духовната власть на цариградския патриархъ и влизатъ въ състава на българската черква. Заявлението надлежно било подадено, народътъ прѣстаналъ да признава Паисия за свой митрополитъ, а Стоянъ Костовъ напусналъ митрополията.

Като изгубилъ надежда отъ скопяни, Паиси тръгналъ по обиколка низъ епархията, за да организира поне тамъ своя партия. Въ негово отсѣж-

ствие, на 21 ноември—Въведение Богородично—, прѣзъ врѣме на тържествената служба въ черквата Св. Богородица, скопскитѣ свещеници за пръвъ пѣть изхвърлили името на Паисия и почнали да споменуватъ Илариона Макариополски. Въ сѣщото врѣме организирана се е въ града независима отъ владиката българска община. За прѣдседателъ на общината билъ избранъ архимандритъ Аралампия, който почналъ да кореспондира официално съ Цариградъ и да се явява въ конака по църковно-общински работи. Владиката върналъ се отъ обиколката си низъ епархията разочарованъ. Остановилъ се въ митрополитския домъ, но въ черквата не сж го пуснали.

На 1 мартъ 1870 год., въ разгара на борбата противъ владиката скопяни получили извѣстието за султанския ферманъ, който уреди независима българска черква. Тази новина била посрѣщната въ града съ неизказано възхищение. Радостта на населението била неописуема. Въ знакъ на празнуване дюкянитѣ въ чаршията стояли затворени на 1 и 2 мартъ. Цѣлото българско население вкупомъ шумно манифестираше по улицитѣ и площадитѣ своята радостъ, станали голѣми тържества, устроена била въ широкия дворъ на черквата Св. Богородица народна трапеза, всѣки отъ дома си донасялъ, каквото ималъ за ядене и пиене, станало истинско народно пиршество. На 8 мартъ тържествата се повторили. Сутринята се отслужила тържествена служба само въ съборната черква. Служилъ архимандритъ Аралампи съ 15 душъ свещеници и дякони. Народътъ се явилъ въ черквата съ зелени клончета въ рѣжа, както на Врѣбница. До късно вечерята по площадитѣ и въ черковния дворъ свирѣли гайди, гусли и др., държали се рѣчи, играли хора, пѣли пѣсни.

Паиси, който се боялъ отъ народно възмущение, напусналъ града и пакъ тръгналъ неволно по епархията.

На 10 мартъ въ Скопье се получилъ самиятъ текстъ на султанския ферманъ и скопяни съ ужасъ узнали, че тѣхната епархия не била вписана въ него. Бъ града се повдигналъ голѣмъ ропотъ. Населението заключило митрополията и се готвило да прави шумни протести. Първенцитѣ подържали реда.

Н 31 мартъ мутесарифътъ повикалъ при себе си първенцитѣ, за да имъ прочете фермана. Заедно съ първенцитѣ стекло се и цѣлото българско население. Като чули, че тѣхната епархия остава и за напрѣдъ подъ патриаршията, дигналъ се такъвъ шумъ и ропотъ, што първенцитѣ съ голѣма мжка могли да усмирятъ народа. Мутесарифътъ заплашилъ негодуващето събрание съ лоши мѣрки, ако не се подчини на царската заповѣдъ. Заплашванията не хванали мѣсто. На другия день въ двора на съборната черква станалъ голѣмъ народенъ съборъ, който избралъ 40 души отъ града и епархията, за да протестиратъ прѣдъ Високата Порта, а единъ делегатъ, Тодоръ Стефковъ, билъ изпратенъ въ Цариградъ, за да разкаже народното негодуване на българскитѣ прѣдставители тамъ. Народното движение взело такива размѣри, што станало нужда да се смѣни мутесарифа съ по-строгъ човѣкъ.

Въ втората си обиколка по епархията Паиси посѣтилъ и Враня. Но вранянци прѣзъ м. априли сж се отказали отъ патриаршията и се присѣднили къмъ новата независима българска черква. Паиси намѣрилъ тукъ митрополитския домъ затворенъ. По туй врѣме въ Враня имало вече сѣрбска пропаганда. Хитриятъ фанариотъ намислилъ да си послужи съ тази пропаганда, срѣщналъ се съ аги-

таторитѣ и се споразумѣлъ съ тѣхъ за обща дѣятелностъ противѣ българитѣ. Той накаралъ нищожното малцинство свои привърженици, както въ Браня, така и другадѣ, да подържатъ сѣрбската пропаганда, а отъ друга страна внушавалъ на властитѣ, че тия, които се дѣлятъ отъ патриаршията, искатъ и политически да се отдѣлятъ отъ царството и да се присѣдинятъ къмъ Сѣрбия. Въ Скопье Паиси разчиталъ на нѣколцината бошнаци, които врѣменно прибивавали въ града. Наистина, намѣренията му останали безрезултатни, но пакостната му идея останала въ наслѣдство на приемницитѣ му.

На 17 юли Паиси се върналъ въ Скопье, но намѣрилъ портата на митрополитския домъ заключена съ голѣми конски букагии и съ грамаденъ катанецъ, та билъ принуденъ да се останови въ единъ ханъ. Всичкитѣ настоявания на мутесарифа, за да бжде пуснатъ владиката въ митрополията, отишли напраздно. Трѣбвало да дойде въ Скопье самиятъ валия отъ Призренъ, за да възстанови миръ. Той изпратилъ заптии, които строшили вратата на митрополията и я прѣдали на владиката. Противъ тая постѣпка на валията скопяни телеграфически протестирали въ Цариградъ, но отъ тамъ получила се заповѣдъ до мутесарифа да употрѣби всички мѣрки, за да потуши българското движение.

Тая правителствена заповѣдъ окуражила Паисия, та намислилъ да служи въ съборната черква. Мутесарифътъ издалъ строга заповѣдъ да не се прѣпятствува на владиката въ Богослужението, но тукъ той срѣщналъ такъвъ отпоръ, който го заставилъ да отстѣпи. Цѣлиятъ градъ се вдигналъ, като единъ човѣкъ и махаленскитѣ мухтари заявили на мутесарифа, че ще стане кръвопролитие, ако владиката само пристѣпи къмъ коя и да е отъ град-

скитѣ черкви. Жени, дѣца и мжже, вѣоржжени съ камъне и сопи, напълнили черковнитѣ дворове. Владиката не само че не могаль да служи, но не смѣяль даже да се яви на улицитѣ, защото щѣль да бжде побитѣ съ камъне, а митрополията се пазила отъ цѣло отдѣление заптии.

Правителството вече рѣшило да пристъпи къмъ насилия. На 2 октомври били арестувани всичкитѣ български учители, а училищата—затворени. Това намѣсто да сплаши и укроти населението, повече го раздразнило. Заредили се протести прѣдъ мѣстнитѣ власти и прѣдъ Високата Порта. Движението се разгорѣшило до тамъ, што имало опасност да се обърне въ демонстрации противъ правителството. Но врѣменното Екзархийско управление въ Цариградъ прѣдпазило скопiani отъ тази опасна крачка. То ги посѣвѣтвало: да постоянствувать въ борбата, но да не правятъ смутове противъ правителството. За поутихване на вълнението съдѣйствувало и друго обстоятелство. Въ това врѣме въ Цариградъ заседаваль народниятъ съборъ, който се занимаваль съ уреждането на българската Екзархия. Отъ скопската епархия въ събора имало трима прѣдставители: архимандритъ Дионисия отъ Враня, Икономъ Георги отъ Криворѣчна Паланка и Стефанъ Костовъ отъ Скопье. Тѣ писали на скопiani, че на основание чл. 10 отъ екзархийския ферманъ ще стане провѣрка въ скопската епархия и, ако $\frac{2}{3}$ отъ християнското население пожелае да се присъедини къмъ Екзархията, то епархията ще стане Екзархийска.

Скопiani, увѣрени въ благоприятния резултатъ отъ прѣдстоящата провѣрка, успокоили сж се и почнали да се приготвяватъ за послѣдния ударъ на патриаршеската духовна власть въ епархията си.

Прѣзъ февруари 1871 год. учителитѣ били освобождени и училищата пакъ отворени.

Паиси виждалъ опасността отъ провѣрката и всичко вършилъ, за да я осуети, но вече нищо не му помогнало.

Прѣзъ януари 1872 г. скопската община за първъ пѣтъ изпратила парична помощъ въ Екзархията; прѣзъ февруари и мартъ отъ цѣлата епархия били дадени заявления до турското правителство, съ които настоятелно се искало присъединението на епархията къмъ новообразуваната българска Екзархия, а когато прѣзъ априли дошла заповѣдта, за да се направи провѣрката, въ Скопье и епархията не само $\frac{2}{3}$, а $\frac{9}{10}$ отъ християнското население, като чисто българско, поискало присъединението си къмъ българската Екзархия. Съ това билъ нанесенъ послѣдния ударъ на Паисия. Българското черковно и национално дѣло побѣдило и побѣдата била блѣстяща. Турското правителство вече не могло повече да се противи на народното желание. То присъединило скопската епархия къмъ Екзархийската черква.

На 8 юни събрали се въ Скопье прѣдставители отъ цѣлата епархия и пристѣпили къмъ изборъ на български митрополитъ. Избранъ билъ владиката Доротей. На 5 октомври той пристигналъ въ Скопье, тържествено посрѣщнатъ отъ народа.

Така се завършила въ Скопье и епархията му колосалната борба за народни и черковни правдини. Почвата повече отъ 40 години прѣди съществуването на Българската Екзархия, тая борба много съдѣйствувала за създаването на Екзархията, калила скопяни и ги приготвила юнашки да отблъсватъ всичкитѣ посѣгателства, които по-послѣ се правѣха противъ народността имъ.

Паиси останалъ въ Скопье и слѣдъ дохождането на български владика. Той се борилъ противъ блъ-

гарския народъ до самата си смъртъ (1891 год.). Особена дѣйность подиръ присъединението на скопската епархия къмъ Българската Екзархия той развилъ слѣдъ руско-турската война. Тогавашниятъ скопски български владика, Кирилъ, билъ изгоненъ отъ турцитѣ. Съ помощта на конака Паиси успѣлъ да отцѣпи отъ Екзархията нѣколко села отъ Кумановската и Тетовската каази, обсебилъ и цѣлата новообразувана край границата на Сърбия Прѣшовска кааза. Тая послѣдна дѣйность на фанатизирания грѣцки владика подготвила почва за сѣрбската пропаганда.

Сѣрбска пропаганда.

Още въ 1858 г. скопскиятъ грѣцки владика Иоакимъ направилъ първия опитъ да назначи сѣрбски учител, който да му послужи за оржие противъ българитѣ. Но опитътъ му излѣзълъ несполучливъ, защото нѣмало кой да го подкрѣпи. Българитѣ не приели владишкия учител, а сѣрбскитѣ учени отъ онова врѣме и сѣрбското правителство признавали, че Македония е населена съ българи.

Въ 1865 г. сѣрбскиятъ писателъ Милошъ Милоевичъ за първъ пжтъ почналъ да проповѣдва, че Македония е сѣрбска страна. Всичкитѣ тогавашни бѣлѣжити сѣрбски учени явно се изказали противъ проповѣдитѣ на Милоевича, несъчувствено къмъ тѣхъ се отнесло и сѣрбското правителство. Но отдѣлни лица и общества възприели тия проповѣди и турили началото на сѣрбската пропаганда въ Македония. Първъ нейнъ сѣюзникъ въ Скопье и скопско станалъ въ 1870 г. скопскиятъ грѣцки владика Паиси.

До берлинския договоръ (1878 г.) пропагандата нѣмала никакъвъ успѣхъ. Слѣдъ тоя договоръ,

когато сърбитѣ изгубили надежда за присвояването на Босна и Херцеговина, сърбското правителство обърнало погледитѣ си къмъ Македония и взело въ ржцѣтѣ си ржководенето на сърбската пропаганда тамъ. Слѣдъ сърбско-българската война въ 1885 пропагандата била подкрѣпена отъ цѣлата сърбска интилигенция, а сърбското правителство почнало да отпуска грамадни суми за нея и направило съглашение съ гръцкото правителство и Цариградската патриаршия за съвмѣстна борба. Знаейки, че Скопье е вратата, прѣзъ която трѣбва да се мине въ Македония, то съсрѣдоточило вниманието си главно къмъ тоя градъ и епархията му. На Паисия били отпуснати срѣдства за сжществуване, срѣщу което трѣбвало да накара малкото гръкомански общини въ скопската епархия да се наречатъ сърбски. Но той въ 1891 г. умрѣлъ, безъ да може да постигне цѣльта си. Не само малката гръкоманска община въ Скопье, но и нѣколкото бошняшки сѣмейства, на които разчитвалъ да ги привлече на своя страна, не посмѣяли да го послѣдватъ.

Въ 1890 год. и турското правителство явно застанало на страната на сърбската пропаганда. Знаейки, че нѣма сърби въ Македония, то позволило на сърбското правителство да изпраща свои консули въ Солунъ, Битоля и Скопье, които да ржководятъ сърбската пропаганда. За Скопски консули сърбското правителство избиращо най-способни и опитни хора.

Въ сжщата 1890 год. за първъ пжтъ слѣдъ руско-турската война Българската Екзархия сполучила да изпрати въ Скопье български владика. Мимо църковнитѣ канони, които не позволяватъ въ една православна епархия да има двама православни владиси, слѣдъ смъртта на Паисия патриаршията

изпратила въ Скопье новъ грѣцки владика, Никифоръ, комуто сърбската пропаганда отпуснала голѣма мѣсечна заплата и който толкова енергично дѣйствувалъ за разпространението на сърбизма въ Скопье, што противъ него се повдигнала даже патриаршеската община.

Така засилена, сърбската пропаганда на 30 августъ 1892 г. успѣла да отвори първото сърбско „народно“ училище въ Скопье. Но споредъ турскитѣ закони, за да се отвори нѣкадѣ народно училище, трѣбвало да има най-малко 30 кжши, които да пожелаятъ това. Въ Скопье тогава нѣмало нито 3 такива кжши. Скопяни силно протестирали противъ това беззаконие и успѣли да закриятъ училището,

На слѣдующата 1893 год. сърбското училище пакъ било открито, но не вече като народно, а, за да се заобиколи закона, било нарѣчено „частно.“ Турското правителство, уплашено отъ размѣритѣ на българското национално и черковно-училищно дѣло, поощрявало откриването на сърбски училища. То почнало да дава позволение за откриване на такива училища, стига нѣкадѣ да има поне една кжша, която да пожелаетъ това. Въ сжщата година сърбкитѣ консулъ съ голѣми жертви успѣлъ да отдѣли отъ патриаршеската община двѣ грѣкомански кжши: тия на Хаджи Коста и Панко Николовъ. Тѣ по-послѣ привлекли на своя страна пакъ отъ грѣцката община още 10—12 български-грѣкомански и 10 влашки кжши, та турили началото на сърбска партия въ Скопье.

Прѣзъ 1894 г. великъ везиръ въ Цариградъ билъ Джаватъ-паша, който усърдно работилъ да разсипе силата на българската община въ Скопье съ помощта на сърбската пропаганда; въ Скопье билъ валя Хафъзъ паша, извѣстенъ съ своята

враждебност къмъ българскитѣ черковно-училищни работи, а рускиятъ консулъ въ града дѣлъ се турилъ на разположението на сърбския консулъ. При такива благоприятни условия сърбската пропаганда развила усилена дѣйностъ. Отворила дѣвическо училище и още едно мъжко, близо до българската катедрална черква. Всички ученици и ученички въ тритѣ училища били доведени отвънъ и издържани въ пансионѣ на стипендия. Окуражена, пропагандата насочила силитѣ си, за да прѣвземе и близкитѣ до града Нерезски и Марковъ манастири. Славна и продължителна борба водили скопани за тия манастири. Нищо не било въ състояние да ги сломи. Съ помощта на руския консулъ сърбитѣ успѣли да завладѣятъ само Нерезския манастиръ, но не могли да го удържатъ. Цѣлата 1895 г. минала въ упорити борби, до като въ 1896 г. скопани наложили на турското правителство да имъ повърне манастиря.

Въ 1896 г. сърбскиятъ кралъ посѣтилъ Цариградъ и Св. Гора, постигнало се споразумение съ турското правителство при удобенъ моментъ да признае сърбска народностъ въ Македония, а патриаршията всецѣло била спечелена за сърбското дѣло. Тя се задължила да ржкоположи за Скопье сърбинъ владика; но, понеже това още не било възможно да стане, изпратила сърбинъ протосингелъ на грѣцкия владика. Скопье билъ наводненъ отъ маса сърбски опитни агитатори. Пари за подкупи почнали да се лѣятъ, като изъ ржкавъ.

Поведението на патриаршията възмутило даже грѣцката община въ Скопье. Тя искала смѣняването на своя владика, сърбоманина Никифора. Последниятъ умрѣлъ и билъ замѣстенъ отъ Амвросия, който взелъ страната на паството си. Но турското правителство отказало да даде бератъ на Ам-

вросия, а сърбскиятъ архимандритъ организиралъ срѣщу него шайка отъ най-долни хора. За тази постѣпка архимандритътъ билъ позиканъ на сждь отъ патриаршията. Той отказалъ да се яви. Патриаршията поискала съдѣйствие отъ турската власть, но тя отказала да направи това.

Борбата между гръцката община и сърбската пропаганда въ Скопье накарао турското правителство да направи въ 1897 г. прѣброяване, за да види, колко кжци сж за Амвросия и колко за сърбския архимандритъ. Само 28 кжци се оказали на сърбска страна. Голѣмо било разочарованието на сърбското правителство отъ тоя резултатъ, но не се отчаяло. Съ съдѣйствието на руския посланикъ въ Цариградъ то поискало отъ Патриаршията да ржкопологи архимандрита Фирмилиана за сърбски владика въ Скопье. Благодарение на възмутеното обществено мнѣние въ България и на протеститѣ отъ Екзархията, Скопяни и цѣлото население въ Македония, Фирмилианъ не билъ ржкоположенъ за владика, но билъ изпратенъ врѣменно за управляющъ на скопската гръцка митрополия, като титулярътъ ѝ, Амвроси, билъ повиканъ да живѣе въ Цариградъ.

На 18 октомври 1899 г. Фирмилианъ билъ избранъ отъ патриаршеския синодъ за скопски сърбски владика. На 20 с. м. българскиятъ дипломатически агентъ въ Цариградъ телеграфиралъ на началството си въ София, че избирането на Фирмилиана „било наложено на Илдъза и на Патриаршията вслѣдствие многократнитѣ настоятелни постѣпки на сърбската легация и руското посолство“.

Вслѣдствие на упорити бърби, до 1902 г. Фирмилианъ останалъ не ржкоположенъ за владика. Въ тая година обаче руската дипломация използвала прѣдаността на тогавашното българско правител-

ство и наложило ржкополагането на Фирмилиана. Отъ името на своето правителство рускиятъ посланикъ въ Цариградъ заявилъ на Високата Порта: „Фирмилиановиятъ въпросъ трѣбва да се свърши. Сега е най-удобенъ моментъ за издаване на бератъ“. Бератътъ билъ издаденъ и Фирмилианъ билъ ржкоположенъ. Но не посмѣялъ той да дойде веднага въ Скопье. Народното възмущение било голѣмо. Бавилъ се е въ Цариградъ подъ разни прѣдлози, до като въ 1903 г. умрѣлъ. Тѣлото му било донесено за погребение въ Скопье. За да видятъ чужденцитъ числеността на сърбитъ въ града, скопняни прибрали сж се по къщитъ си. Улицитъ опустѣли. 100-150 души отъ града и околията, ученицитъ и ученичкитъ отъ сърбскитъ училища съставлявали погребалното шествие на първия сърбски владика въ Скопье.

На мѣстото на Фирмилиана билъ опрѣдѣленъ Севастианъ Дебелковичъ, но и той въ 1905 год. умрѣлъ, безъ да види Скопье. Слѣдъ Севастиана билъ изпратенъ въ Скопье за сърбски владика Викенти, който останалъ тукъ до послѣдно врѣме, за да види позора на сърбизъма въ Македония.

Още прѣди дохождането на Викентия въ Скопье, въ 1903 г. турското правителство признало и сърбска народностъ въ Македония. Стигало единъ или двама жители на нѣкое село да се обяватъ за сърбомани, турската власть позволявала да се отваря тамъ сърбска черква или училище. Но тъй като агитациитъ, подкупитъ и др. се оказали не ефикасни, то сърбитъ почнали да образуватъ терористически чети. Тия сърбски чети, прѣдъ очитъ на турската власть, както на всѣкадѣ въ Македония, така и въ Скопье обикаляли българскитъ села, принуждавали ги да се отказватъ отъ Екзархията и да се признаватъ за сърби. Вѣоржжената сърбска про-

паганда особено се засилила прѣзъ хуриетскитѣ години, слѣдъ 1908 г. Търпена и подържана отъ тогавашното младотурско правителство, тя, съ все по-усилвашъ се темпъ, продължавала до 1912 год.

Грозни страдания и неизчислими жертви понесло българското население въ Скопье и Скопско; но, калено въ национални борби, то устояло и срѣщу сърбската пропаганда. Ръководена отъ сърбскитѣ консули, владици и цѣль роякъ избрани агитатори, дѣятелно подпомагана отъ рускитѣ консули и покровителствувана отъ турското правителство, тая пропаганда не могла да постигне очакванитѣ резултати. Най-напослѣдъкъ въ скопска кааза имало 4792 сърбомани, а въ самия гр. Скопье — 344.

Революционна дѣйность:

Силното национално съзнание и упоритата борбана българския народъ противъ цариградската патриаршия за черковно-училищни правдини, революционнитѣ му движения, които прѣдизвикали освобождението на частъ отъ българскитѣ земи, стреснали турското правителство, което видѣло въ българитѣ опасенъ врагъ за сществуването на турската държава. Берлинскиятъ конгресъ оставилъ въ ржцѣтъ на турската власть българитѣ въ Македония и Одринско. Излѣгани въ надеждитѣ си, но горди въ своитѣ стрѣмления за свободенъ животъ и културенъ на-прѣдъкъ, тѣ, облежнати на собствената си мощъ, започнали въоръженъ протестъ противъ извършената неправда въ Берлинъ. Още конгресътъ не закритъ, тѣ подигнали възстание въ Кресненско и Разложко въ 1878 г., а сетнѣ и въ Охридско (1880 г.) Тия възстания още повече разгнѣвили турското правителство, което, слѣдъ като ловко избиколило рѣшенията на Берлинския конгресъ за подобрѣние уча-стѣта на оставенитѣ подъ негова власть българи,

завзело се съ всички сръдства всестранно да съсипи тия българи. Прѣдприети били систематически спънки въ културното имъ развитие, били подложени на икоиомическо разорение, физически гнетъ и правителственъ тероръ. Но не се изгасва туй, що не гасни! Вмѣсто робско подчинение и примиряване съ постигналата ги сждба, будниятъ духъ на българитѣ въ Македония и Одринско турилъ въ 1893 год, началото на Вжтрѣшната М. О. революционна организация.

Както въ всички народни борби, така и въ революционнитѣ редове скопјани встѣпили едни отъ първитѣ. Въ 1894 г. билъ основанъ първия революционенъ комитетъ въ Скопје. До 1897 г. дѣйността на тоя комитетъ, както въобще и на цѣлата Вжтрѣшна М. О. револ. организация, се ограничавала тайно да обърне народната маса въ съзнателенъ революционенъ елементъ, да я окуражи, да ѝ вдѣхне вѣра въ постигането на народния идеалъ и да я въоръжи.

Въ 1897 г. прѣждеврѣменно било открито отъ властѣта съществуването на организацията чрѣзъ прочутата Винишка афера. Скопско било изложено на нечути насилия и изтезавания. Въ лицето на всѣки по-буденъ българинъ властѣта почнала да вижда врагъ на съществующия режимъ и съучастникъ на революционната организация. Разполагайки съ всички законни и незаконни сръдства, тя се запрѣтнала да направи тия елементи безвръдни и да нанесе смъртоносенъ ударъ на организацията. За да стане тя неуязвима и за да се спаси освободителното дѣло, не стигала вече тихата пропагандистическа дѣйность. Създаденъ билъ допълнителенъ институтъ: революционнитѣ чети. Тѣ, неуязвими въ горитѣ и усойтѣ, трѣбвало да пазятъ революционната организация отъ ударитѣ на турската

власть и да усигурят пълна сполука на почнатото освободително дѣло, като пропагандиратъ между населението идеята за свободата, да го приготвятъ въ боево отношение, да парализиратъ и посрѣщатъ неприятелскитѣ удари и, когато дойде врѣме, да поведатъ това население въ въоръжена саморазправа. Така се почнала въ 1898 год. знаменитата бурна явна революционна дѣйность на организацията. Турскиятъ тероръ се усилилъ. До 1903 г. освѣнъ всѣкидневнитѣ арести, изтезавания и убийства надъ отдѣлни личности, властта подигнала въ Скопско и 8 грозни масови афери. Прѣзъ сжщото врѣме революционнитѣ чети въ тоя край дали 21 сражения противъ прѣслѣдващия ги аскеръ.

1903 година заварила българитѣ въ Македония и Одринско въ нетърпимо положение. Прѣзъ първото полугодие на тая година въ Скопско станали 16 сражения на революционнитѣ чети съ турския аскеръ. Настанала крайна размирность. Европейската дипломация останала безчувствена къмъ настаналия адъ. Измжчениятъ робъ прибѣгналъ къмъ послѣднитѣ срѣдства за самозащита. На Илинъ-день революционната организация обявила всеобщо възтание.

Споредъ плана на възтанието въ Скопско не трѣбвало да се ангажира цѣлата народна маса въ въоръжената саморазправа, както въ Битолско и Одринско, а се прѣдвиждало само четнишко движение, колкото за диверсия. Възложената задача на Скопско била изпълнена сполучливо. Тукъ четитѣ до като траяло възтанието (ноември 1903 г.), дали 15 сражения, извършили 2 атентата по желѣзницитѣ и на много мѣста изпокжсали телеграфнитѣ жици. Съ това въ Скопско били ангажирани голѣми военни сили, а движението на войскитѣ, из-

прашани за Битоля и Одринъ било много затруднено и забавено.

Илинденското възстание било потушено съ неописуеми жестокости. Европейската дипломация показала видъ, че сериозно се замислила за сждбата на бунтующия се робъ и послѣдвали разни опити за реформи въ Македония. Турското правителство, за да избѣгне чуждия контролъ, на 10 юли 1908 год. провъзгласило прословутия „хуриетъ.“

Революционната организация била подмамена отъ провъзгласената конституция. Както навсѣкждѣ, така и въ Скопье българскитѣ чети, тържествено посрѣщнати отъ българското и турско население, се разоржжили. Основанъ билъ български конституционенъ клубъ за мирна културна дѣйность.

Съ голѣмо въодушевление скопяни се заели сериозно да работятъ въ новото направление. За да не ги надмини нѣкоя отъ другитѣ народности и въ вѣршенъ блѣсъкъ, тѣ наели най-хубавото здание въ града за помѣщение на своя конституционенъ клубъ, а клубното имъ знаме отъ коприненъ платъ, извезено съ сърма, имъ костувало 5 л. т. Съ всичко тѣ искали да изтъкнатъ, че сж доминирующа сила въ града.

Но не за дълго било това въодушевление. Новото тогавашно турско управление промѣнило само старото име, а системата за омаломощаване и съвършено изстребление на българския народъ усърдно продължавала работата си съ още по-опасни срѣдства. Много трудъ и енергия изхабили скопяни, за да не остане конституцията черно писмо на бѣла книга, а да се прилсжи и въ живота. Противъ притѣсненията и беззаконията тѣ се борили чрѣзъ многолюдни митинги, протестационни събрания и др., но всичко било напраздно. Властта не се спирала прѣдъ нищо, все повече и повече откривала свои-

тѣ карти, взела много притѣснителни мѣрки противъ българския конституционенъ клубъ, а, боейки се отъ бившитѣ революционери, прѣдприела изтрѣблението имъ. Слѣдъ като по селата били избити по-виднитѣ четници, воеводи и комитетски ржководители, въ началото на ноември 1909 г. въ самия градъ Скопье билъ убитъ и бившиятъ скопски районенъ войвода Василь Аджарларски. Скопјани не пропуснали и тоя случай, за да изкажатъ своя протестъ и възмущение противъ новото управление съ стари навици. Устроено било тържествено погребение на убития войвода, държали се пламенни рѣчи. Народното възмущение достигнало до такива размѣри, щото, вслѣдствие правенитѣ прѣчки отъ полицията да не бжде носенъ мъртвецътъ низъ виднитѣ улици, при каменния мостъ щѣло да стане вѣоржжено сблъскване между народа и полицията, ако самъ валията не се явилъ, за да вѣдвори редъ, като отстѣпилъ прѣдъ народното искане. За тая импозантна манифестация властѣта рѣшила да си отмжсти; но, боейки се отъ нови народни вълнения, три недѣли чакала, до като възбуждението се уталожи, слѣдъ което заловила трима отъ ония, които държали рѣчи, тѣхъ обвинила като възмутители на обществения редъ и, слѣдъ дълго стоене въ скопския затворъ, изпратила ги на заточениение въ Брусa. Не останало вече съмнѣние у никой българинъ, че „хурриетътъ“ е една жестока измама. Не оставало нищо друго, освѣнъ да се залови робътъ пакъ за прѣжното изпитано срдство за отбрана. Революционната организация била възобновена. Турското правителство отъ своя страна хвѣрлило маската на приструвкитѣ. Почнали се страшнитѣ по своитѣ грозни послѣдствия обезоржжителна акция, прилагане закона за четитѣ, муханджирството, младотурскитѣ контра

чети, погромитъ и др. Кой знай, какъвъ би билъ краятъ на всичко това, ако братътъ отъ свободния край на отечеството не би рекълъ своето мощно „стига!“

Скопье подъ омразната му сърбска власть отъ 11 октомври 1912 г. до 10 октомври 1915 г.

На 5 октомври 1912 год. балканскиятъ левъ яростно и съ беззавѣтна самопожертвователность се хвърли въ неравна борба за освобождението на брата-робъ. Палета лигави, мършави и прѣбити, умилно се усукаха около него и другари му станаха. Захрипнало джавкайки отдалече, тѣ оставиха вѣренъ другаръ самъ да чупи робски окови. Изнесе гордиятъ левъ на мощии плещи славната борба и се умори. Нахвърлиха се тогава коварнитѣ палета и, вмѣсто лаври за награда, съ прогнилитѣ си жбви откъснаха живо мѣсо отъ измъчената левска снага.

Когато храбрата българска армия биеше и задържаеше главнитѣ турски сили въ Тракия, сърбитѣ, както въ село безъ кучета, съ церимониаленъ маршъ се ширѣха въ Македония. На 11 октомври 1912 г. тѣ влѣзоха и въ Скопье. Скопяни, смѣтайки, че дохожда родна, българска войска, старо и младо, мъжко и женско излѣзли да посрѣщнатъ дългоочакванитѣ освободители. Каква неприятна изненада! Омразни сърби тѣ трѣбвало да посрѣщнатъ. Но нали сж съюзници на „нашитѣ“! Радушно и искрено тѣ изливали своитѣ радостни чувства, българското „ура“ громко цѣпѣло въздуха. Въ чудо останали неканенитѣ гости. Това ли сж жителитѣ на славната Душанова столица? Къдѣ сж сърбитѣ? Като не ги видѣли никадѣ, съ мръсни псувни се отплатили на наивно тържествующитѣ посрѣщачи.

Съ силно наранено народно чувство върнали се скопяни по домоветѣ си. Грозно прѣдчувствие

взело да ги мжчи. А когато узнали, че тѣхниятъ градъ е поставенъ въ нѣкаква си спорна зона, ужасъ ги обхваналъ. Но якото национално съзнание не ги оставило да се обезсърдятъ. Тѣ разсждавали: по никакъвъ начинъ свободнитѣ ни братя, които тѣй обилно лѣятъ кръвь за освобождението на Македония, нѣма да оставятъ града ни и нашия край подъ сърбска власть. Кой въ България па и въ цѣль свѣтъ не знае, какъвъ е Скопье и скопскиятъ край! Туй „спорна“ и „безспорна“ ще да е нѣкаква „дипломация“.

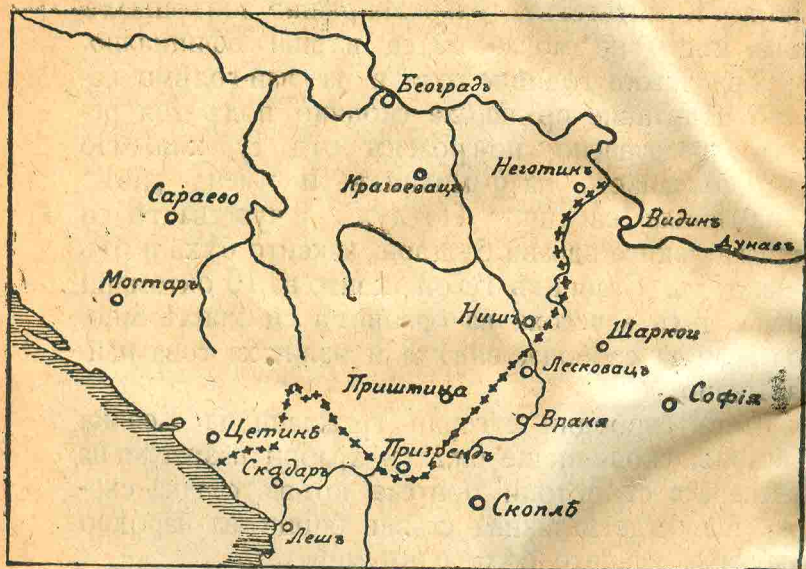
Съ такива разсждения скопяни се утѣшавали до Букурешкия миръ, та съ насмѣшка се отнасяли къмъ всички сърбски издѣвателства надъ народността имъ. Би рекълъ човѣкъ, че тѣ ще се отчаятъ, слѣдъ като узнаятъ печалната си сждба слѣдъ тоя миръ. Но не! Тѣ сж съ непоколебимо твърдо национално съзнание, тѣ сж калени въ мжки и страдания, ще потърпятъ още малко. Изморениятъ, но непобѣденъ братъ сви побѣдоносни знамеи за по-благоприятни дни. Непрѣмѣнно ще дойдатъ тия дни! Ако малка свободна България отъ Дунова до Балкана успѣ въ 34 десетилѣтия да се съедини съ сестра Тракия, да стане независима и да се засили до толкова, щото съ успѣхъ да се бори съ една Турция, то сега, макаръ унижена и оскърбена, но горда и все една педя по-голѣма, не ще се минатъ и 3-4 години, когато очакванитѣ по-благоприятни дни ще дойдатъ неминуемо. И съ дълбока вѣра въ душа скопяни стѣгнали сърдца, за да ги дочакатъ!

Станали пълни господари на Скопье, сърбитѣ се завзѣли да довършатъ онова, което тѣхната пропаганда въ турско врѣме не могла да постигне. Сърбското правителство отнело отъ населението черквитѣ и училищата му, изгонило задъ граница

българския владика, свещеницитѣ, учителитѣ и поинтелигентнитѣ граждани, правило всевъзможни прѣчки на българскитѣ търговци, съсипвало населението материално чрѣзъ официални грабежи и непоносими данъци, подържало надъ него ужасенъ тероръ подъ разнообразни форми, за да се обяви за сърбско. Комитететѣтъ „Черната ржка“ довършвалъ онова, което не могло да се върши официално.

Три тежки години, години на най-голѣмо народно изпитание прѣкараха скопяни подъ тоя режимъ, несравнено по-грозенъ отъ турския. Но само окончанието на фамилиитѣ си имена „овъ“ тѣ измѣниха на „ич.“ По духъ и чувства тѣ си останаха такива здрави българи, каквито бѣха и отъ по-напрѣдъ. Славнитѣ герои, които на 10 октомври 1915 г. имъ занесоха на орловитѣ си крилѣ многоочакваната свобода, видѣха и изпитаха това най-осязателно.

Сега, свободни и горди граждани на Велика България, скопяни ще бждатъ храбри пазители на спечелената съ потоци братска кръвь сладка свобода, ще бждатъ такива славни борци за народно добруване, каквито бѣха и въ миналото.



Изводъ отъ сръбската карта отъ 1853 год.

Ето що сж признавали за българско самитъ сръбски учени въ 1853 година.



Сърбитъ отъ врѣмето на Давидовича признаватъ горѣпосочената граница между Сърбия и България.



Ето коя земя признаватъ за българска Лезанъ и други учени европейци.

1878 ГОД. ВСЯКИКЪ ВЕЛИКИЪ СИЛИ.
ТОВА ПРИЗНАХА ТЪРЖЕСТВЕНО ЗА БЪЛГАРСКО ВЪ



Карта приложена при Сант-Стефанския договоръ, 1878 г.